Egedy Gergely

KÖZÖSSÉG VAGY ÁLLAM?

Létezik-e olyan kérdés, amelyben a konzervatívok egyetértenek az anarchistákkal, Kropotkin herceg követőivel?

Közép-Európából valószínűleg igen kevesen adnának erre igenlő választ, ám az amerikai konzervatívok közül többen alighanem azt mondanák, az állam megítélésében nem is olyan nagy a távolság közöttük. Így gondolkodott Robert Nisbet is, akinek egész életművén mintegy vörös fonalként húzódik végig az államtól való félelem és a közösség (*community*) sorsa felett érzett aggodalom. *A közösség keresése (The Quest for Community)* című, 1953-ben publikált nagy hatású könyvével ő is annak a konzervatív reneszánsznak az egyik kiemelkedő jelentőségű szereplőjévé vált, amely a II. világháborút követő első évtizedben bontakozott ki az Egyesült Államokban, s amelyet – költői hasonlattal – Ross Douthat úgy írt le, mintha hirtelen tulipánok nyíltak volna ki egy sivatagban.[1] E reneszánszt olyan nevek és művek fémjelezték, mint Richard Weaver korszakos műve, *Az eszméknek következményei vannak (Ideas Have Consequences,* 1948), Eric Voegelin *Új politikatudománya (The New Science of Politics,* 1952), Leo Strauss *Természetjog és történelem* című munkája (*Natural Law and History,* 1953) és Russel Kirk *Konzervatív tudata (The Conservative Mind,* 1953).

A konzervativizmus szellemi megújulásának szinte valamennyi képviselője a modernitás önmagáról alkotott képét kérdőjelezte meg. Enélkül ugyanis aligha lett volna megmagyarázató, hogy a nyugati civilizáció miként jutott el a „haladás" eszméjétől a koncentrációs táborokig és a gulágokig. Az okok között Nisbet az individuummal és a kollektívummal egyaránt élesen szembeállított közösségek hanyatlását tekintette a legfontosabbnak – hozzátehetjük, hogy összhangban a konzervatív szemléletű szociológia régi hagyományával. Ami újszerű az ő érvelésében: a közösségek hanyatlásában kulcsszerepet tulajdonított az államnak.

Robert Nisbet (1913–1996) Los Angelesben született munkáscsaládban, és a neves Berkeley Egyetemen szerzett PhD-fokozatot 1939-ben. A világháború után ugyanitt ő alapította meg a szociológia tanszéket. 1953-ban a Kaliforniai Egyetem (Riverside) oktatója lett, s egészen 1972-ig itt tanított. Később a Columbia Egyetemen dolgozott, majd nyugdíjasként a washingtoni American Enterprise Institute külsős munkatársa volt; tevékenységét Reagan elnök is figyelemmel kísérte. Számos jelentős alkotás fűződik a nevéhez: a már említett munka, *A közösség nyomában* mellett emeljük ki a következőket: *A szociológiai hagyomány (The Sociological Tradition,* 1966), *A társadalom filozófusai (The Social Philosophers,* 1973), *Az autoritás alkonya (Twilight of Authority,* 1975), *A haladás eszméjének története (History of the Idea of Progress,* 1980), *Konzervativizmus: álom és valóság (Conservatism: Dream and Reality,* 1986) – ez

[1] Ross DOUTHAT: *Introduction to the Background Edition* = Robert NISBET: *The Quest for Community,* ISI Books, Wilmington (Delaware), 2010, VII.

utóbbit magyarul is kiadták.[2] Legjelentősebb cikkei a Commentary, a Modern Age és az Intercollegiate Review hasábjain jelentek meg.[3]

A közösség iránti vágy

Tömören fogalmazva: Nisbet mindenekelőtt azért bírálta a modernitást, mert tönkretette a közösségeket. „Vajon nem a közösségtől való menekülésben láthatjuk-e a modern civilizáció lényegét?" – teszi fel a kérdést.[4] A szekularizáció és az individualizmus elidegenítette az embereket a morális bizonyosságoktól – s ennek nyomán egymástól is. Korunk legjelentősebb tényezője – fogalmazza meg *Az autoritás alkonya* első fejezetében – nem a technológiai vagy gazdasági fejlődés, hanem „a történelmi politikai közösség felmorzsolódása".[5] Hogy mit jelent számára a közösség? Az amerikai egyetemekről írott 1971-es könyvében elsősorban azt emelte ki, hogy minden közösség valamilyen funkcióra épül. „Semmi sem vezet hosszabb távon oly nagy bizonyossággal a közösség szétesésére, mint annak a funkciónak az elveszítése, amely eredetileg létrehozta".[6] A közösség „hisz valamiben", tekintéllyel, nem pedig formális hatalommal rendelkezik, hierarchikus felépítettségű, s tagjait bizonyos szolidaritás fűzi össze. A modern liberálisok ellenfelei a közösségeknek, mert azokat intoleránsnak és autoritáriusnak tartják. Nisbet viszont – ez minden munkájából kitűnik – nagy rokonszenvvel tekintett arra a középkori felfogásra, amely szerint a társadalom legkisebb oszthatatlan egységei, „atomjai" nem az egyének, hanem a partikuláris közösségek.

A közösségek hanyatlásának okait keresve az amerikai gondolkodó arra a következtetésre jutott: a 20. századi nyugati társadalom olyan célokat tűzött maga elé, amelyek egyszerűen irrelevánssá tették és megfosztották funkcióiktól az elsődleges csoportokat. Az egyének emancipációja együtt járt tehát azon struktúrák hanyatlásával, amelyek kötelékeiből az individuumok felszabadultak. Ez a folyamat, amelyet Sir Henry Maine már a 19. század második felében észlelt és a „státusz" háttérbe szorulásával jellemzett, a 20. századra elvezetett a pusztán szerződésen alapuló kapcsolatok teljes uralmáig. A változásoknak áldozatai lettek azon közbülső intézmények és csoportok, amelyek az egyén és az állam szintje között helyezkedtek el, s amelyek kulcsfontosságúak a társadalom és a politika konzervatív felfogásában.[7] Nisbet emlékeztet arra, hogy a közösségekből való kiszakadás, a társadalmi anómia következményeire a jeles szociológus, Durkheim már a századfordulón éles szemmel figyelmeztetett. A 20. századi ember „természetes álla-

[2] Robert NISBET: *Konzervativizmus: álom és valóság*, ford. Beck András, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.

[3] A legjobb intellektuális életrajz Nisbetről: Brad Lowell STONE: *Robert Nisbet*, ISI Books, Wilmington (Delaware), 2002.

[4] Robert NISBET: *The Quest for Community* [1953, Oxford UP], ISI Books, Wilmington (Delaware), 2010, 38.

[5] „[...] the waning of the historic political community". Robert NISBET: *Twilight of Authority* [1975, Oxford UP], Liberty Fund, Indianapolis, 2000, 1.

[6] Robert NISBET: *The Degradation of Academic Dogma. The University in America, 1945–1870*, Basic Books, New York, 1971, 43.

[7] A konzervatív felfogásról részletesebben lásd EGEDY Gergely: *Konzervativizmus és tömegdemokrácia* = UŐ.: *Konzervativizmus az ezredfordulón*, Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001, 137–139.

potává" a nyugtalanság és az elidegenedettség vált – ezért találtak oly széles visszhangra Franz Kafka művei. S ezzel függ össze, hogy míg az előző évszázad kulcsszavai a „változás", a „haladás", a „ráció" voltak, az új korszellemet olyan fogalmak jelzik, mint a „dezintegráció", a „hanyatlás", a „bizonytalanság".[8]

Nisbet felfogását azonban nem a múlt iránti nosztalgia hatotta át: egyértelművé tette, hogy a fő baj nem a régi típusú közösségek felbomlásában áll, hiszen a változások elkerülhetetlenek a történelem során, hanem abban, hogy a helyükön nem tudtak kialakulni újak. *A közösség keresése* című művében ezért hangsúlyozza: az a „hatalmi struktúra", amely képes volt a hagyományos közösségek felbontására, képes az új közösségek kialakulását is meggátolni.[9] Ezt a struktúrát pedig a modernitás teremtette meg, amely az individualizmus és a kollektivizmus egyidejű térnyerését eredményezte; a két folyamat, paradox módon, egymást erősítve bontakozott ki. Nisbet amellett érvel, hogy az individualizáció és a centralizáció összetartozik, mert csak egy abszolút hatalom tudja az individualizmus kiteljesedésének feltételeit megteremteni – mindenekelőtt az egyént korlátozó régi kötelezettségek eltörlésével. Az individualizmust előtérbe állító liberalizmus így könnyen elvezethet akár a totalitarizmusig is. Konzervatív gondolkodóként Nisbet abból indult ki, hogy az egyénnek szüksége van a közösségre: ha az embert kiemelik a közösség keretéből, annak a következménye nem a teljes szabadság lesz, hanem az elszigeteltségből fakadó kiszolgáltatottság, a szenvedélyektől és a félelmektől való függőség. S az arisztotelészi hagyományra támaszkodó konzervatívok zöméhez hasonlóan arról is meg volt győződve, hogy az emberben mélyen benne is van a közösség iránti vágy. Ezzel magyarázta, hogy a közösségi kötelékek alól felszabadult egyén, ha más módon nem képes e vágyát kielégíteni, az állam által kínált mesterséges közösséget is kész elfogadni.

Az állam mint forradalom

Nisbet fő tézise az, hogy a modernizáció folyamatában a nyugati társadalmak fejlődésére a legnagyobb hatással a „szuverén politikai állam" hatalmának folyamatos növekedése volt.[10] A Nyugat elmúlt négy évszázadának legfontosabb vonását abban látta, hogy az állam fokozatosan maga alá gyűrte az önálló funkcióval és a saját belső autoritással rendelkező közösségeket. Szilárdan hitte, hogy sokak véleményével ellentétben az állam nem természetes úton nőtt ki a kis helyi közösségekből, hanem éppen hogy velük élesen szembenállva fejlődött, s e folyamat kezdetén kulcsszerep jutott a háborúknak. E tekintetben igen közel állt az általa meg is hivatkozott Franz Oppenheimerhez, aki

[8] NISBET: *The Quest for Community*, 4. A haladás eszméjének történetéről írott munkájában Nisbet kifejti: a progresszió gondolata 1750 és 1900 között ért a „csúcspontjára", „*egy* fontos eszméből *az* uralkodó eszmévé válva". Robert NISBET: *History of the Idea of Progress*, Heinemann, London, 1980, 171.

[9] „[...] a structure of power capable of obliterating traditional types of community is capable of choking off new types of community." Robert NISBET: *Preface to the 1970 Edition* = UŐ.: *The Quest for Community*, XXII.

[10] „[...] the single most decisive influence upon Western social organization has been the rise and development of the centralized territorial State". NISBET: *The Quest for Community*, 91. (Nisbet e könyvében mindvégig nagy kezdőbetűvel írja az államot!)

az államban a rablás „politikai eszközét" látta.[11] Minden ok megvan tehát arra, állapítja meg, hogy az állam fejlődését a „permanens forradalom" kifejezéssel jellemezzük.[12] A nyugat-európai állam expanziója, amelyet Gianfranco Poggi oly alaposan elemzett a nyugati történelemtudományban, nemcsak territoriális, hanem funkcionális értelemben is lezajlott. Hiszen a központi kormányzat mindazokat a jogokat magához ragadta, amelyek korábban különféle partikuláris közösségeket illettek meg.[13] Ez utóbbi folyamatban Nisbet „a modern történelem egyik leginkább forradalmi fejleményét" látta.[14] Súlyos tévedés tehát szerinte azt gondolni, hogy az állam pusztán „jogi kapcsolat" vagy „felépítmény", hiszen valójában az emberi lét minden dimenziójába mélyen behatolt. Ennek következtében pedig a közösség keresésére irányuló erőfeszítések – egy kifejezetten „veszélyes kombinációban" – egyre inkább összefonódtak a politikai hatalom fokozatos központosításával. *Az autoritás alkonyá*ban úgy írja ezt le, hogy a Nyugaton az állam többé vált egy „hatalmi struktúránál": a közösség egy sajátos formája lett, s ezért a nyugati társadalom kifejezetten „politikai társadalommá" alakult.[15]

Monizmus kontra pluralizmus

Mindebből pedig logikusan levezethető, hogy Nisbet olvasatában a nyugati gondolkodás legmélyebb törésvonala miért nem a liberálisok és a konzervatívok vagy a „haladók" és a „tradicionalisták" között húzódik, hanem a „politikai monizmus" és a „társadalmi pluralizmus" hívei között. Az előbbiek, elmosva a társadalom és az állam közötti határt, elutasítják az autonóm társadalmi egységek létét, és abból indulnak ki, hogy az állam maga az igazság, a szabadság és a béke. Az így gondolkodók közé sorolta Nisbet többek között Platónt, Hobbest, Rousseau-t, Fichtét és Lenint, az utóbbiak közé pedig Arisztotelészt, Szent Tamást, Burke-öt, Tocqueville-t – sőt még Proudhont és az anarchista Kropotkint is. E két utóbbi név ékes bizonyítéka annak, hogy Nisbet számára valóban az volt a legfontosabb szempont, hogy ki milyen álláspontot képvisel a monolitikus állammal kapcsolatban. „Nem habozok kijelenteni – írja –, hogy sokkal több közös vonás van az alapvető perspektívát illetően Burke és Proudhon között, mint az előbbi és néhány olyan mai személy között, aki konzervatívnak nevezi magát. És több közös vonása van kettőjüknek, mint az utóbbinak [Proudhonnak] és azon radikálisoknak, akik Marxhoz igazodnak."[16] E megközelítésben a szabadság megléte vagy hiánya elsősorban nem egy

[11] Oppenheimer államelméletéhez részletesebben lásd EGEDY Gergely: *Oppenheimer az államról = Magister Scientiae et Reipublicae. Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, szerk. Rácz Lajos, Dialóg Campus, Budapest, 9–23.

[12] „[...] a process of permanent revolution". NISBET: *The Quest for Community*, 91.

[13] Gianfranco POGGI: *The Development of the Modern State*, Stanford UP, Stanford 1978; UŐ.: *The State. Its Nature, Development and Prospects*, Stanford UP, 1990.

[14] NISBET: *The Quest for Community*, 78.

[15] „To an astonishing degree modern Western society has been *political* society, and this has been made possible only by the growing sense of the state in modern times as being more than a structure of power, as being a cherished form of community." NISBET: *Twilight of Authority*, 1.

[16] *Uo.*, 226–227.

állam alkotmányos berendezkedésének formájától függ, hanem attól, milyen jellegű a viszony az állam és a társadalom intézményei között. Nisbet nem kételkedett abban, hogy a pluralizmus hagyománya az, „amely leginkább releváns" korunk számára.

Számos konzervatív gondolkodóhoz hasonlóan ő is kulcsszerepet tulajdonított – negatív értelemben – Rousseau-nak, „a modern gondolkodás igazi démonának" tekintve őt. Benne látta ugyanis azt a filozófust, aki a legtöbbet tette a teljhatalmú állam elvi alapú igazolásáért. Rousseau úgy tudta bemutatni az államot, mint az egyetlen intézményt, amely képes az embereket a társadalom zsarnokságától megszabadítani. Szerinte tehát az igazi elnyomást a tradicionális társadalom jelenti: az állam szabadította meg az egyént a patriarchális család, az egyház, a faluközösség és céh nyomasztó kötelékeitől.[17] Rousseau értelmezésében az államban az egyén a moralitás és a szabadság magasabb fokára jut, mint bármilyen más keretben, cserében viszont kész is mindenről lemondani az állam javára. Az állam hatalmát ebben a megközelítésben nem lehet elnyomónak tekinteni; a segítsége nélkül az egyén sem szabadulhat meg középkori eredetű kötöttségeitől. A rousseau-i szabadság koncepciója tehát, amelyet a modernitás a magáévá tett, a csoportoktól és az intézményektől való szabadságot jelenti, annak a szabadságát, hogy bekapcsolódhatunk a Leviatánba.

Az egyén emancipálódásának másik oldala az állam emancipálódása. Ugyanis nemcsak az egyén szabadult ki a tradicionális kötelékek közül, hanem ezzel együtt az állam is emancipálódott a korábbi morális, vallási és gazdasági tekintélyek alól. Nisbet egyenesen azt állítja, hogy „minden emancipációnak" ez áll a hátterében![18] Az állam és a felszabadulni vágyó individuum érdekei így sok tekintetben összekapcsolódtak. E tény jelentőségét a két fél közötti későbbi konfliktusok sem homályosíthatják el – hangsúlyozza az amerikai gondolkodó.[19] Ebből következik, hogy az állami szuverenitás kialakulása során a legélesebb konfliktus, a közhiedelemmel ellentétben, nem az állam és az egyén, hanem az állam és a széles autonómiával rendelkező társadalmi csoportok között bontakozott ki. Tévedett tehát szerinte a neves angol szociológus, Herbert Spencer, amikor *Man versus the State* című híres munkájában az individuum és az államhatalom szembenállásából indult ki; ezek ugyanis elsősorban nem egymással állnak szemben, hanem a „közbülső csoportokkal". Nem vitatható, fűzte hozzá Nisbet, hogy az állam terjeszkedésének voltak humanitárius szempontból fontos eredményei is, ám ugyanebből a konfliktusból súlyos gondok is fakadtak: az állam tönkretette a közösségeket.

A konzervatív gondolkodás azonban Burke óta mindig is a szívén viselte a közösségek és a „közbülső csoportok" sorsát. Az *Előítéletek – Filozófiai szótár (Prejudices – A Philosophical Dictionary,* 1982) című írásában Nisbet ezért határozottan leszögezte: a konzervatív hagyomány „egyetlen célja", hogy a különféle csoportokat és ezáltal az egész társadalmat megvédje az állam erősödő bürokráciájától, végsősoron magától az államtól.[20] Ebből kiindulva a „konzervatív" jelző használatának a jogosságát mindazoktól elvitatta, akik így vagy úgy, de az állam hatalmának a bővítése mellett álltak ki.

[17] „To Rousseau the real oppressions in life were those of traditional society", NISBET: *The Quest for Community,* 98.
[18] *Uo.,* 101.
[19] *Uo.,* 99.
[20] Robert NISBET: *Prejudices. A Philosophical Dictionary,* Harvard UP, Cambridge (Mass.), 1982, 59.

Tömeg és közösség

A közösségek leépülése akár a totalitarizmus számára is előkészítheti a talajt – amint azt a 20. század több példával is igazolta. Ismeretes, hogy a totalitárius berendezkedés „újdonságát" a II. világháború utáni politikatudományban sokan sok mindenben keresték. Hannah Arendt arra a következtetésre jutott, hogy míg a „hagyományos" zsarnokságnak a törvénytelenség, addig a totalitárius hatalomnak a terror a megkülönböztető vonása. Nisbet olvasatában a totalitarianizmus lényege nem a különféle brutális eszközök alkalmazása, hanem a közösséghez és a vele szembeállítható tömeghez való viszonyulás eltérő módja.[21] A totalitárius rendszer a terrort a szervezett közösségekkel és a kisebbségi csoportokkal szemben alkalmazza, a mindenféle szervezettség nélküli tömeggel szemben viszont a hízelgés és a manipuláció eszközeit választja. Csak becsapjuk magunkat, ha azt gondoljuk, jegyzi meg Nisbet, hogy mindig szükségszerű konfliktus van a totalitárius kormányzatok és a tömeg vágyai között. A totalitárius állam gonosz, de nem feltétlenül irracionális, hiszen jól ismeri a tömeg igényeit. A tömeg lényege pedig nem a számokban van; „nem a mennyiségi, hanem a minőségi aspektus számít".[22] Egy népesség lehet olyan nagy, mint Indiáé, de az indiai társadalom szervezetének kiforrottsága mégis megakadályozza a tömeg-jelleg kialakulását. A totalitárius rendszer démosza a tömegtársadalom, amelyben már elsorvasztották a közbülső csoportokat, s amely nélkülözi a stabil normákat. A tömegtársadalom tehát gyakorlatilag felszámolja a társadalmat.

Peter Drucker megközelítésében a kulcsot a fasizmus igazi megértéséhez a tömeg elkeseredettsége adja meg; nem a tömegek lázadása és nem is a propaganda hatásossága, hanem a gyökértelenné válás mély kétségbeesése.[23] Lényegében e felfogást vallja Nisbet is, rámutatva, hogy a totalitárius rendszer előfeltétele a tömeg megléte. Ha a történelmi előzmények következtében már „készen" áll a tömeg, a vezetőknek nincs más dolguk, mint hogy megmentsék őket az elkeseredettségtől és a magánytól, és elvezessék őket az ígéret földjére, az abszolút államba. Ha viszont még nincs készen a tömeg, akkor mutatkozik meg „a totalitarianizmus legdöbbenetesebb arca", az, amelyet a tömeghez való viszonyában már nem észlelhetünk – a társadalmi beágyazottságukat még el nem vesztett embereket a lehető legbrutálisabb eszközökkel fosztja meg közösségüktől és gyúrja őket masszává.[24] A totalitárius rendszer elsődleges célja nem az, hogy minél több embert kiirtson, hiszen az emberekre a gazdaságban és a hadseregben egyaránt nagy szükség van. Hanem az, hogy megsemmisítse azokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyekben az individualitás ki tud fejlődni. Más szavakkal: a cél az autonóm lét felszámolása. Éles szemről tanúskodó megállapítása Nisbetnek: ahhoz, hogy az individuumot politikailag rabbá tegyék, mindenekelőtt emancipálni kell őt a régi tekintélyekhez fűződő kötelé-

[21] „The essence of totalitarianism lies in its relation to the masses". NISBET: *The Quest for Community*, 177. (Ennek a kapcsán arra is utal, s teljes joggal, hogy abszurd dolog a totalitarianizmust a konzervativizmusból levezetni: valójában a kettő a szöges ellentéte egymásnak.)

[22] *Uo.*, 181.

[23] Peter DRUCKER: *The End of Economic Man. A Study of the New Totalitarianism*, John Day Company, New York, 1939, 67.

[24] NISBET: *The Quest for Community*, 182.

kei alól – azon kötelékek alól, amelyek elszigetelték a külső politikai hatalomtól, vagyis amelyek egyfajta védőburkot alkottak.[25] Így járulhat hozzá a közösségek lerombolása a totalitárius rendszer kialakulásához.

Nisbet elemzése igen pontos. Egy fontos kritikai megjegyzést azonban mindenképp hozzá kell ehhez fűznünk. Mégpedig azt, hogy Nisbet – jó néhány társadalomkutatóhoz hasonlóan – felettébb pongyolán, igencsak kitágított módon használja a „totalitárius" jelzőt.[26] Hajlamos ugyanis minden olyan államot totalitáriusnak nevezni, amely az ő megítélése szerint túlságosan sok hatalmat vont magához, s így használja a „totalitárius közösség" fogalmát is. A társadalom összes alrendszerébe beleszóló, a hazai szakirodalom kedvelt kifejezésével „túlsúlyos" állam azonban anélkül is jogosan bírálható, hogy minden további nélkül totalitáriusnak (vagy abszolútnak) nevezzük, akaratlanul is elmosva ezzel a minőségbeli különbségeket a demokráciák agyonbürokratizált jóléti államai és a diktatúrák között.

Szabadság és autoritás

„Aki szabadságot mond, az társulást is mond" – idézi fel Nisbet *A közösség keresésében* a neves 19. századi francia gondolkodó, Lamennais véleményét.[27] Ezzel arra kívánt utalni, hogy a „közbülső csoportok" megléte a konzervatívok által roppant nagyra értékelt szabadság érvényesüléséhez is nélkülözhetetlen. Rámutat: bár sok modern filozófus állítja, az egyén vagy azzal nyeri el a szabadságát, hogy leráz magáról mindenféle hatalmat, vagy azzal, hogy részt vesz valamilyen központosított hatalomgyakorlásban (mint például a Rousseau-féle „általános akarat" kifejezésében), az igazi szabadság nem nyugodhat sem a hatalomtól való megszabaduláson, sem pedig a kollektív hatalomból való részesedésen. A szabadság kizárólag a hatalom decentralizálásán alapulhat. Ehhez pedig nélkülözhetetlenek a különféle társulások; az államban csak az ő révükön alakítható ki tartós egyensúly a szükséges mértékű szervezettség és az egyéni szabadság megőrzése között. Ha az emberek nem találnak maguknak támaszokat, „önkéntes prédái" lesznek az államnak, vagyis az iránt kezdenek vágyódni, hogy a hobbesi Leviatánban találják meg a közösségüket. Az emberi kultúra felvirágzását hozó korszakok mind olyan történelmi periódusok voltak, emlékeztet az amerikai gondolkodó, amelyekre a sokféleség és a sokszínűség nyomta rá a bélyegét, s emögött a közösségek sokasága állott.

E gondolatmenet megalapozza azt a következtetést, hogy súlyos tévedés a szabadságot kizárólag az egyén és az állam egymáshoz való viszonyának a fényében vizsgálni. Ez a megközelítés ugyanis figyelmen kívül hagyja a csoportok és testületek szabadságát. Nisbet világszerte ismert kései munkája, az 1986-ban publikált *Konzervativizmus: álom és valóság*, amely a konzervativizmus „dogmatikájának", azaz legfőbb állításainak és értékeinek tö-

[25] „The political *enslavement* of man requires the *emancipation* of man from all the authorities and memberships [...] that serve, in one degree or another, to insulate the individual from external political power." *Uo.*, 184–185.

[26] A különféle megközelítésekhez lásd Domenico FISICHELLA: *A politikatudomány alapvonalai*, IC(P) Holding, Miskolc, 1994, 295–297.

[27] NISBET: *The Quest for Community*, 247.

mör összefoglalására tesz kísérletet, nemcsak azt fogalmazza meg, hogy szabadság nem létezhet rend nélkül – ezt már sok konzervatív gondolkodó hangsúlyozta –, hanem a csoportok szerepét és helyét is kiemeli. E megközelítésben a szabadság „elválaszthatatlan az autoritás háromszögétől, melynek egy-egy csúcsát az egyén és az állam adja, a harmadikat azonban az előbbi kettő közé ékelődő csoportok".[28] Elmondható: Nisbet felfogásában a konzervativizmus az az eszmerendszer, amely a Nyugat történelmét nem a megszokott módon, az állam és az egyén hagyományos duális viszonyában közelíti meg, hanem az állam, az egyén és a csoport háromoldalú kapcsolatának értelmezési keretében.

Az „autoritás háromszöge" kapcsán jegyezzük meg: tekintély és hatalom megkülönböztetése régi hagyománya a konzervatív gondolkodásnak, és e distinkció Nisbet számára is kiindulópont. Ő azonban tovább lép, amikor amellett érvel, hogy a konzervatívok vonzódnak ugyan az autoritáshoz – de nem az állam autoritását állítják a középpontba. Ez a felfogás egyértelműen az angolszász hagyományokhoz köthető, hiszen az európai kontinentális konzervativizmusnak mások a hangsúlyai – amit már csak azért is érdemes kiemelnünk, mert egyébként Nisbetet többen is azzal bírálták, hogy túlságosan kötődik az „óvilági" tradíciókhoz. A tekintély válsága a hatvanas–hetvenes években az amerikai konzervativizmus egyik fő problémája volt, amint ezt Békés Márton is hangsúlyozza.[29] Nisbet számára evidencia, hogy minden társadalomnak és minden csoportnak szüksége van tekintélyre – a személyes szabadság megőrzésének pedig egyetlen módja a tekintélyek pluralitásának fenntartása. Ez utóbbi körülmény teszi lehetővé, hogy a különböző autoritás-források korlátozzák egymást. A konzervativizmusról írott könyvében emlékeztet arra, hogy már a francia restauráció neves teoretikusa, de Bonald is úgy vélte, hogy az Istentől származó szuverenitás többé-kevésbé egyenlő módon oszlik meg a család, az egyház és a kormányzat között, s „az isteni eredetű tekintélyből mindegyikük része mindenek fölött való a maga területén". A zsarnokság a szférák határainak az átlépését jelenti – írta Bonald.[30] Addig, amíg egymással versengő tekintély-források vannak egy társadalomban – fogalmazza meg a konklúziót Nisbet –, az egyénnek megvan az a lehetősége, hogy megszabaduljon az őt túlságosan elnyomó tekintélytől, és egy másik tekintély alá helyezze magát. Amíg pedig ez a lehetőség fennáll, nem veszett el a szabadság.[31] Számára a szabadság és a tekintély középkori szintézise volt a kívánatos minta – és szomorúan jegyzi meg, hogy a modern történelem az ettől való „folyamatos eltávolodásként" is leírható. Sok konzervatívhoz hasonlóan ő is csodálta a középkort, ám nem a kultúrája és vallása, hanem az intézményei miatt.

Nisbet meg volt győződve arról, hogy „a konzervatív filozófia legfontosabb alapelve a szabadság és az egyenlőség szükségszerű és abszolút összeférhetetlensége".[32] Az egyenlőség elvét azonban nemcsak a szabadságra nézve tartotta fenyegetőnek, hanem a

[28] NISBET: *Konzervativizmus: álom és valóság*, 52.

[29] BÉKÉS Márton: *Amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom*, Századvég, Budapest, 2008, 165 (17. jegyzet).

[30] Vö. NISBET: *Konzervativizmus: álom és valóság*, 54.

[31] NISBET: *The Quest for Community*, 249.

[32] NISBET: *Konzervativizmus: álom és valóság*, 64.

közösségek tekintetében is, hiszen azok egyik lényegi jegye a hierarchia. „Mindaz, ami erősítette az állapotbeli egyenlőséget, tendenciájában eltörölte vagy legalábbis gyengítette azon akadályokat, amelyeket a társadalmi osztályok, a rokoni kapcsolatok, a céhek és más csoportok állítottak a központi hatalom elé; e csoportok virtuális lényege épp a hierarchia"– írja *Az autoritás alkonyá*ban.[33] A nyugati világban folyamatosan erősödő egalitarista, az egyenlőséget erőltető szemlélet ezért mély aggodalommal töltötte el. Álláspontját árnyalttá téve elismerte ugyan, hogy bizonyos feltételek mellett az egyenlőség elvével önmagában nincs probléma, ha azonban az összekapcsolódik az anyagi javakra való törekvéssel, márpedig Nyugaton ez a helyzet, az „halálos hatású a társadalmi struktúrára". Így például ha valamilyen csoda folytán a demokráciák polgárai – egy kolostori szerzetesközösség tagjaihoz hasonlóan – lemondanának a világi javak hajszolásáról, az egyenlőség nem okozna gondot. De az sem, ha valamilyen hasonló csoda folytán a demokráciák polgárai úgy törekednének az anyagi javak megszerzésére, hogy eközben feladják az egyenlőség igénylését. A kettő együtt azonban súlyosan deformálja a politikai közösséget.[34] „Egy demokratikus társadalomban a közhatalmak központosításának legfontosabb és bizonyos fokig egyetlen feltétele az egyenlőség szeretete [...] Ezért a zsarnokság hajdan oly bonyolult tudománya egyszerűsödik, úgyszólván egyetlen princípiumra korlátozódik." E megállapítást Tocqueville fogalmazta meg,[35] de *Az amerikai demokrácia* negyedik részéből idézett szavak pontosan tükrözik Nisbet felfogását, vagyis azt, hogy az egalitarizmus és a politikai hatalom koncentrációja szorosan összekapcsolódik egymással.

Amerika dilemmái

Nisbet olvasatában a közösségek és az állam közötti viszony deformálódásának következményei saját hazájában is markánsan megmutatkoztak. Amerika megalapítása olyan elvek jegyében történt, hangsúlyozza, amelyek a hatalom decentralizálására és a civil társadalom aktív szerepére építettek – s e véleményét valóban igazolják *A föderalista* cikkelyei. A szövetségi állam „túlburjánzása" ennyiben tehát az alapító atyák elveinek az elárulását is jelenti, hiszen ők elkötelezett hívei voltak az állam és az egyén közötti szintek fenntartásának. Több munkájában is részletesen kifejti, hogy Woodrow Wilson elnök tevékenységével kezdve (1913–1921) miként bürokratizálódott és militarizálódott az Egyesült Államok, mindenekelőtt abból a célból, hogy képessé tegye magát nagyszabású külpolitikai expanzióra. Nisbet azt állítja, hogy hazája arculata 1917 és 1919 között változott meg alapjaiban; a „háborús állam" ekkor terjesztette ki a befolyását az élet minden szférájára.[36] És a „háborús államból" született meg a jóléti állam; értékelése szerint va-

[33] NISBET: *Twilight of Authority*, 190.
[34] *Uo.*, 89.
[35] Alexis de TOCQUEVILLE: *A demokrácia Amerikában*, Európa, Budapest, 1993, 954.
[36] Nisbet egyenesen azt állítja, „a Nyugat első igazi tapasztalata a totalitarianizmussal" W. Wilsonhoz köthető. Ez is tükrözi, milyen tágan – és pongyolán – használta a „totalitarianizmus" fogalmát. Lásd NISBET: *Twilight of Authority*, 166.

lójában a Roosevelt elnök által kezdeményezett New Deal-politika sem volt más, mint az 1917-ben kidolgozott elvek és módszerek alkalmazása.[37] Nisbet szemében e folyamatért nagy felelősség terheli az állam kiterjesztésében érdekelt értelmiségi réteget, amely a II. világháború után még szorosabbra fonta az állammal való együttműködését. Ennek nyomán vált uralkodóvá az a felfogás, miszerint az állam nem csupán az optimális, hanem az egyetlen lehetséges közösséget jelenti.

Utolsónak publikált nagyobb művében, amely *A jelenkor: haladás és anarchia a modern Amerikában* (*The Present Age: Progress and Anarchy in Modern America*, 1988) címet kapta, Nisbet igen borúlátó következtetésre jutott. Szerinte a politikai hatalom centralizációja olyan mértéket ért el a nyolcvanas évekre, hogy bekövetkezett az alapító atyák rémálma: az ország „monolit politikai Leviatánná" vált.[38] Bár nagyra értékelte Reagan elnök törekvéseit, úgy látta, hogy valójában kevés – a szükségesnél sokkal kevesebb – történt a hatalmasra nőtt állam leépítéséért. Tegyük hozzá: korábbi írásaiban ennél azért kevésbé pesszimista és árnyaltabb képet festett Amerikáról, rámutatva, hogy – reakcióként a társadalom atomizálódására – a 20. század második felére jelentősen megerősödött a konkrét, megélhető közösségek iránti vágy, és egyre többen kezdték „keresni a közösséget". A fő problémát abban látta, hogy a centralizált politikai hatalom a 20. század közepére már jelentős mértékben fölszámolta a közösségek alapjait. A polgárok így arra kényszerültek, hogy a biztonság és a státusz értékeit a nagyszabású szervezetekben keressék – a modern társadalom személytelensége szerinte a nagy szervezetek személytelenségéből fakad.[39] E változások legnagyobb haszonélvezője pedig a bürokratikus állam lett, amely a közösség iránti vágyat remekül ki tudta használni ki a közösségteremtés ígéretével.

Az amerikai szociológiai szakirodalom fényében Nisbet elemzése mindenképp pontosításra szorul. A részletekbe bocsátkozás nélkül e helyütt elégséges arra utalni, hogy mára már klasszikusnak számító munkáiban a „társadalmi tőke" fogalmával operáló Robert Putnam ugyan maga is arra a következtetésre jutott, hogy a 20. század során a közösségek hanyatlásnak indultak Amerikában. Ám kutatásai azt is bizonyították: ez nem egy olyan „egyvonalú" folyamat keretében ment végbe, amilyenben azt Nisbet lefestette. A *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community* 2000-es kiadásában Putnam a század ötvenes–hatvanas éveit a közösségi élet reneszánszaként értékeli, s a folyamatos hanyatlást csak a hetvenes évektől diagnosztizálja, ám ekkortól sem minden területen egyenletes mértékben.[40] A hosszútávú történelmi tendenciát azonban helyesen ítélte meg Nisbet, s e sorok szerzője szerint abban is igaza van, hogy a közösségek elsatnyulásával hozta összefüggésbe az amerikai politikai közösség működésének súlyosbodó zavarait is. Ezek közül kiemelte a kormányzat hitelességének hanyatlását, arra utalva, hogy a kormányzás „egyre inkább a csalás művészetévé válik". („A szervezett és intézmé-

[37] „To a large degree the so-called New Deal was no more than an assamblage of governmental structures modeled on those which had existed in 1917." *Uo.*, 168.

[38] Robert NISBET: *The Present Age: Progress and Anarchy in Modern America*, Liberty Fund, Indianapolis, 1988, 41–44.

[39] NISBET: *The Quest for Community*, 63.

[40] Robert PUTNAM: *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York, 2000.

nyesített állami hazugság mennyisége számottevően megnőtt ebben az évszázadban."[41]) A negatív jelenségek körébe sorolta a pártok szerepének (általa vélelmezett) csökkenését is; e tekintetben eltérve az amerikai konzervativizmus fősodrának pártellenes hagyományaitól. Álláspontja azonban jól magyarázható: ő a pártokban is az állam és az egyén között elhelyezkedő „közbülső szervezeteket" látott. Ugyancsak kedvezőtlennek értékelte a hagyományos ideológiák háttérbe szorulását; az ő értelmezésében ez azt jelezte, hogy a modern politikából kiszorulnak az elvek és értékek, s az egyetlen mozgatóerővé a puszta zsákmányszerzés válik.[42] Ennek kapcsán *Az autoritás alkonyá*ban megjegyzi, hogy a hetvenes évekre kifulladt és „puszta jobboldalisággá" *(mere rightism)* silányult a II. világháború után kibontakozott ígéretes konzervatív reneszánsz. Ezt bizonyította a szemében az 1972-ben kirobbant Watergate-botrány is. „El lehet-e vajon képzelni, hogy Burke vagy Nock nem háborodik fel az egész Watergate-ügyön, a moralitás semmibevételén, az önkényes hatalomgyakorlás jóváhagyásán?" – teszi fel a kérdést.[43]

Ma már elmondható, Nisbet aggodalma a Nyugat társadalmának fejlődési irányával kapcsolatban eltúlzott volt – ám semmiképp sem alaptalan. Nem szabad elfeledkeznünk a történeti kontextusról: amikor alaptézisét első ízben, az ötvenes években kifejtette, Keleten a totalitárius kommunizmus, Nyugaton pedig a jóléti államok kiépülése fenyegetett az „abszolút állam" előretörésével. Életművének egyik kommentátora, David Bosworth szerint Nisbet valójában a Nyugat előtt álló drámai kihívások történelmi hátterét kívánta felrajzolni, ráirányítva a figyelmet a modernitás hagyományellenes hagyományának a veszélyeire.[44] E fenyegetések mára ugyan elveszítették aktualitásukat, ám a közösség fontosságáról és szerepéről írottak megőrizték érvényességüket. E sorok szerzője legalábbis így gondolja, még akkor is, ha egyébként nem tud egyetérteni azzal a kemény bírálattal, amelyet Nisbet a modern államról mondott. Ugyanis a jeles amerikai gondolkodó – nem kis egyoldalúsággal – a modern állam tevékenységének kedvezőtlen oldalát állította előtérbe. A 2008-ban kibontakozott új világgazdasági válság is tanulságos e tekintetben, hiszen ennek az okai éppen hogy nem az állam túlterjeszkedésére, hanem a piac felett gyakorolt kontrolljának a visszaszorulására, a szélsőséges *laissez-faire*-re vezethetők vissza. Találóan jegyzi meg a fentebb már idézett Bosworth: az állammal kapcsolatos erős bírálat igen jól használható azok számára, akik a neoliberális privatizáció hívei.[45] Pedig mi sem állt távolabb Nisbettől, mint hogy az államtól visszaperelt jogosítványokat a közösségek helyett a piac urainak, a személytelen nagyvállalatoknak adja át. Az államnak „társadalmi rendeltetése" van, s ezek betöltéséhez rendelkeznie kell bizonyos célokkal és jogkörökkel, amint arra az „általános államtan" klasszikus képviselője, Georg von Jellinek már a 19. század végén figyelmeztetett. Az Amerikában szocializálódott Nis-

[41] NISBET: *Twilight of Authority*, 14.

[42] Dunn és Woodard hangsúlyozza is, hogy Nisbet – Russell Kirkkel és a konzervatívok többségével ellentétben – kifejezetten ideológiának tekintette a konzervativizmust, anélkül, hogy az ideológia fogalmának negatív jelentést tulajdonított volna. Lásd Charles W. DUNN – J. David WOODARD: *American Conservatism from Burke to Bush*, Madison Books, New York – London, 1991, 30.

[43] NISBET: *Twilight of Authority*, 44.

[44] David BOSWORTH: *Modernity's New World Dangers* = NISBET: *The Quest for Community*, 278.

[45] *Uo.*, 286.

bet számára azonban ismeretlen és idegen volt ez a hagyomány, közép-európai nézőpontból viszont nagyon is releváns.

Nisbet megközelítésének másik bírálható vonása, hogy túlságosan leegyszerűsítve, statikusan kezelte az emberi természetet; ennek kérdését egyszerűen háttérbe szorította. Dennis Wrong igen találó kifejezésével elmondható, hogy Nisbet felfogása az emberről *oversocialized,* vagyis túlságosan a társadalomra összpontosító.[46] Ebben valószínűleg közrejátszott az a csábítás is, amelynek a szociológusok néha nem tudnak ellenállni. Vagyis hogy az egyént olyan üres lapnak tekintsék, amelyre a társadalom szabadon írhat szinte bármit – mintha az embert kizárólag a társadalmi viszonyok alakítanák.

E kritikai megjegyzések fényében sem vonható azonban kétségbe Nisbet életművének a rendkívüli értéke. A közösség a 21. századra is a konzervatív „dogmatika" kulcseleme maradt, s az amerikai gondolkodó meggyőzően bizonyítja hiányának következményeit. Hitelesen érvel amellett, hogy a politikai közösség harmonikus működéséhez nélkülözhetetlenek az állam és az egyén közé ékelődő, identitásteremtő „közbülső csoportok" és intézmények. A modern állam által teremtett mesterséges közösség nem pótolja a valóságos közösségeket. Nehéz lenne vitatkozni azon állításával is, hogy a szélsőséges individualizmus az egyén totális elidegenedéséhez vezet, ami aztán politikai téren is kiszolgáltatottá teszi őt a különféle manipulációkkal szemben – s ezt az elidegenedést a politikai centralizáció hatékonyan „segítheti". Joggal sorolja őt az amerikai eszmetörténet-írás a „tradicionalista", Russell Kirk nevével fémjelzett konzervatívok közé. Munkái gazdag érvanyagot szolgáltatnak a közösségek megőrzéséért aggódóknak, és figyelmeztetik a konzervatívokat a „közbülső csoportok" fontosságára.[47]

Érdemes még arra is utalnunk, hogy Nisbet eszméiből sokat merítettek a több tekintetben hasonló gondolatokat megfogalmazó „kommunitárius" mozgalom képviselői is. Michael Sandel, Michael Walzer, Amitai Etzioni, az említett Robert Putnam és sokan mások szintén úgy gondolták, hogy az egyének radikális emancipációja és a modern társadalmakban mindenütt megjelenő elidegenedés között szoros összefüggés van.[48] Joggal figyelmeztet azonban Horkay Hörcher Ferenc, hogy a „közösségelvű" iskola „a baloldali gondolkodás XX. századi újjászületésének a terméke".[49] A „kommunitáriusok" túlnyomó többségétől távol állt a Nisbet által felkarolt markáns kulturális konzervativizmus, és ahogy Stone hangsúlyozza monográfiájában, a közösséget a baloldalról keresők sosem tudtak kikerülni a nagy állam, a „monisztikus gondolkodás" bűvköréből.[50]

[46] Wrong cikkét idézi Brad Lowell STONE: *Robert Nisbet and the Conservative Intellectual Tradition = The Dilemmas of American Conservatism,* szerk. Kenneth Deutsch – Ethan Fishcer, The University Press of Kentucky, Lexington (Kentucy), 2010, 88–89.

[47] Vö. Robert MUCCIGROSSO: *Basic History of American Conservatism,* Krieger Publishing Company, Malabar, Florida, 2001, 90–91; BÉKÉS: *I. m.,* 249–250. (Békés ugyanakkor figyelmeztet Nisbetnek a „neokonokhoz" fűződő kapcsolataira is.)

[48] Jeanne Hefferman Schindler úgy véli, nélkülözhetetlen kiindulópont Nisbet műveinek a tanulmányozása mindazok számára, akik a civil társadalommal foglalkoznak. Jeanne H. SCHINDLER: *The Enduring Achievement and Unfinished Work of Robert Nisbet* = NISBET: *The Quest for Community,* 289.

[49] HORKAY HÖRCHER Ferenc: *Bevezetés = Közösségelvű politikai filozófiák,* szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Századvég, Budapest, 2002, 6.

[50] STONE: *Robert Nisbet* (Wilmington, 2002), 145–146.

1993-ban, *A közösség keresése* megjelenésének 40. évfordulójára Nisbet cikket publikált az Intercollegiate Review hasábjain *Tovább keresve (Still Questing)* címmel, s ebben lényegében megerősítette régi meggyőződését: Amerikát nem az elszigetelt egyének, hanem a családi, szomszédsági, egyházi közösségek, különféle önkéntes társulások tették naggyá. A nyugati civilizációnak csak akkor van esélye a megújulásra, ha nem az absztrakt individuumot, hanem a közösségeket állítja előtérbe.[51] S e gondolattal azok a konzervatívok is egyetérthetnek, akik nem osztják Nisbet mély államellenességét.

A régi Városháza, 1908

[51] Robert NISBET: *Still Questing. First Principles,* ISI Web Journal, www.firstprinciplesjournal.com/article.

A régi piac a Kossuth téren, 1920

A régi piac a Kossuth téren, 1920